

Vida György facetiái.

Irta. Dr. Dömötör Sándor.

A hanyatlás korának irodalma nem mondható gazdagnak kiváló költői alkotásokban. Ennek igen egyszerű oka van: nem volt nagy tehetségű írónk, aki lánglelke vezérlő sugaraival megvilágította volna a magyar élet hamuszínbe olvadó homályát, és nem volt lelkes közönség, amelynek mohó szépségkívánása talajt adott volna új költői törekvéseknek. Ez a két tény elég szemléltetően mutatja, hogy a magyarság álmosan változó életformái közül a hanyatlás korának igen kevés szellemi tartalma volt, irodalmi szempontból pedig majdnem terméketlennek kell tartanunk. A magyar értékek pangását a tehetetlenség érzete kényszerítette erre a korra. A nyugat felől özönlő eszmé-áramlatok ellentétben állottak a császári ház törekvéseinek szellemével, a magyar élet érdekeinek, a létért való küzdelemnek pillanatok között való hullámzásával, s a magyar elfáradt az ide-oda kapkodásban: fáradt közöny vasabroncsában kábultan szorult meg minden nagyotakarás, gyermeketegen apró kedvtelésekben élte ki magát a magyar szellem.

Ennek az álmos kornak egyik legjellegzetesebb és legkedveltebb könyve, amely irodalmi szempontból ily kedvezőtlen időben is egy fél-század alatt öt kiadást ért el, Kolumbán Jánosnak *Vida György facetiáiról* szóló verses műve.¹ Nem kiváló mű, nincsenek benne elmélyedésre készítő gondolatok. Toldy csak annyit mond róla, hogy a köz-nép és az alsóbb rendek „élvezeteit“ igyekezett kielégíteni — Horváth Cyrill szerint — vaskos, durva „markalfiádáival“.* Egyszerűbb sorsú olvasók olvasták örvendezve ezt a naiv szemlélettel átítatott, demokratikus tendenciájú könyvet és nagyokat nevettek azon, hogyan szedte rá a vakmerő kurtanemes a dölyfös nagy urakat. Erről tanuskodik az, hogy Kolumbán művének példányai — mint minden ponyván forgó népszerű műé — elkallódtak, elszakadoztak.² E miatt a históriának csak három kiadása volt kezemben, melyek között igen lényegtelen eltéréseket talál-

¹ Szinnyei (MI. VI. 806.) szerint: H. n. 1759, 1770, 1780, 1789, Vác 1793.

* Toldy Ferenc: *A m. költ. tört.* Pest, 1867. 310. l., Horváth Cyrill: *A régi m. irod. tört.* Bp. 1899. 721. l.

² Molnár József barátom, akinek Kolumbán-lány volt a nagyanyja, és Kolumbán György nyug. el. isk. igazgató gyermekkorukban látták otthon (Csengerben és Olasztelekin) egy-két szakadozott példányát, ezeket azonban jelenleg a legszorgalmasabb utánjárással sem tudták megtalálni.

tam.³ A mű második kiadásának,⁴ amely 63 számozatlan lap terjedelmű, teljes címe: *Néhai tordai hadnagy Vida György facetiának: jeles tréfáinak Históriaja, Mellyet Hevertében mélánkóliái között Magyar Verseknben foglalt: Sző-Demeteri Házánál Oloszteleki Kolumbán János. Némely Vármegyéknek Hütös Assesora. Nyomtatott 1770-esztendőben.* A második lapon: *Mens manet & Virtus caetera mortis erunt. Nihil inexpertum omittit. Q. Curt. f. 157.*

A mű szerzőjéről, Oloszteleki Kolumbán Jánosról, aki Mikes Kelemen és Faludi Ferenc kortársa volt, nagyon keveset tudunk. Szilágy megyei földbirtokos volt, s a krasznavidéki nemesházakban gyakran emlegették nevét.⁵ Valószínű, hogy Kis-Petriben lakott,⁶ azonban Benkő szerint „in Vársóltz Comitatus Kraszna domicilium hoc tempora habens, scribere non pigratus, multum lucubravit”.⁷ Lényegében egyéb forrásainkból sem tudunk meg sokkal többet róla. Édesapja, Kolumbán Sámuel, Thököly—Rákóczi alatt kuruc dragonyos kapitány volt, édesanyja nevc Vásárhelyi Anna. Érdekesebb alak családjában Kolumbán Ferenc, aki 1657-ben ezredes volt a két Rákóczy György alatt, Apaffy udvarában is szolgált, s genealógiai munka írására is ráadta fejét.⁸ Apó: Péter szerint „Krasznaiban assessor az Kolumbán János”,⁹ s ő maga is „Némely Vármegyéknek Hütös Assessorá”-nak nevezi magát műve címlapján. Hivatali működésére, peres ügyeire néhány levéltári

* A címlapjuk: *Vida Históriaja, Mellyet készített, és magyar versekbe foglalt Néhai Oloszteleki Kolumbán János. Harmadikszor ki-nyomtatott az Olvasók kedvéért, 1789. Esztendőben.* Innen megtudhatjuk, hogy Kolumbán ekkor már nem élt. *Néhai tordai had-nagy Vida György tréfálódásainak Históriaja, Mellyet Hevertében Mélánkóliái között Magyar Verseknben foglalt Sző-Demeteri Házánál Olosz-teleki Kolumbán János, Erdélyben némelly Nemes Vár-megyéknek Hütös Assesora. Nyomtatott Váizon, Marmarossí Gottlieb Antalnál 1793-ban.* Feltűnő változtatást csak az 1789-i kiadás végén találunk:

*Igy menekedék meg Vidának élete,
Vida tréfáinak ezzel leve vége,
Mert félelme miatt alig folyt a vére,
Ő életének is tsak hamar lett vége.*

Míg az 1770-i kiadás azt mondja:

*VIDAról többet-is lehetne meg-írni,
Kinek sok dolgait lehetne ditsírni;
De némely dolgain bizony méltóbb sírni;
Mint meg-írásra szívemet rá-bírni.*

³ Dolgozatomban a lap esetleges megjelölésével ezt a kiadást idézem.

⁴ Pintér Jenő: *Magyar irodalomtört. A XVIII. század.* Bp. 1931. 486, 491. l.

⁵ Altörjai Mike Sándor: *Collectio Genealogica Nobilitatis Transylvanicae.* 2. k. 518—519. l. (Erdélyi Múzeum Egyesület levéltára.)

⁶ Transsilvania, II. 483.

⁷ Nagy Iván: *M. orsz. családai.* Pest, 1859. VI. 315—318. l., Pálmay József: *Udvarhely vármegye nemes családai.* Székely-Udvarhely, 1900. 129—131. l. Kempelen Béla szerint (*Magyar nemes családok.* Bp. 1913. III. 28., VI. 105.) leszármazási adatok vannak még a gr. Teleki-levéltárban Marosvásárhelyt. A családnak egy kedves hagyományát Tóth Béla is közli. (*M. anekdotakincs.* V. 56. l. „Kolumbán-esillag” c.)

⁸ *Syntagma vivorum* (1741.) Mon. Hung. Hist. II. oszt. 36. k. 210. l.

adat is fényt derít.¹⁰ Verses munkáján kívül írt még egy görög-római mitológiát,¹¹ azonban egyéb irodalmi működése is feltételezhető. A Versényi György által kiadott *Szíveket újító bokréta* c. XVIII. sz.-beli dalgyűjteményben a LXVII. sz. nóta szerzője, mint a versfők mutatják (Kolomban Jáos), Kolumbán volt.¹² Az érdekes vers a diákok életét dicsőíti, utolsó versszaka pedig bizonyossá teszi Kolumbán szerzőségét, mert szubjektív módon szól arról az érzésről, ami *Vida György* megírására is készítette:

*Sok éneket, szép verseket néha keze írogat,
Fácéciát, komédiát okkal közé válogat.
Ez ifjakat, urfiakat,
Hatalmas kavallérokat,
Szép múzsákat, friss nimfákat,
Jeles úri szép dámákat,
Dudolással tartogat.*

Kolumbán irodalmi nézeteit *Vida György* I. részében is kifejti, ahol sok értelmes megjegyzését találjuk. Dicséri nyelvünket, melyet nem haszrálunk ki kellőképpen:

*Nintsen ollyatén nyelv, föld kerektségében,
Melly jól ki beszélne; de mind felejtésben
Mentenek, Nemzetünk évezvén restségben.*

Minden nemzet megörökíti szép szavakkal nagyjait, csak a magyar nem, pedig egyik sem tud annyi nagy embert felmutatni. Felsőolja hőseinket, s hazafias lelkesedésében odáig jut, hogy az amazonokat is magyaroknak tartja:

*Magyarok voltak-? még csak azt sem tudnók,
Ha eredetéből szónak ki-nem hoznók.*

De nemcsak a hősookról, hanem a tréfás emberekről is megfeledeztek. Csak Mátyás király szerzett róluk históriát. Erdélyben is volt egykor egy nevezetes tréfás ember, s

*Hogy rosda ne fogja sok tselekedetét,
Im Históriában töttem nevezetét.*

Kolumbánt műve megírására hátramaradottságunk érzete sarkalja, azonban szavai nem tanuskodnak valami nagy látókörről. Mennyivel

¹⁰ Kolumbán cum Joanne ratione Saevitiae contra Subditos agitatus in primis Periodi Diebus agitur, et submittatur 231/1770. — Kraszna Comitatus „A Joanne Kolumbán desumpta ob saevitiam in subditos pecunia inter judices dividi non debuisset“ 1621/1776. (Canc. Reg. Transsylv. Orsz. Levéltár). Az összeg elég tekintélyes volt: Rfl. 333. xd. 20.

¹¹ *A régi pogányoknak az ő isteneikről tiszteletekről való história. A poéták és régi görög s deák authorok írásinak megértésekre magyarul kiadott.* Debrecen, 1766. (Nyom. Margitay István.)

¹² RMK. XXXV. 7. l. V. ö.: Baros Gyula ism. Irodalomtört. 1914. 468. l.

más hangot üt meg ez az érzés a maga idejében nemes szavú és széles tudású literátoraink száján, és mennyivel másfajta művek születnek meg ebből a szabadságharc kezdetét jelentő fojtott levegőben! Kolumbán művének anyaga a sok keringő mendemonda, törekvései becsületesek, mert tudatosan örökíti meg a magyar humor gyorsan röppenő, kedélyes jeleneteit. Talán az első író nálunk, aki nem meglevő művek kompilálásából, hanem a fájoán élő, eleven életből merítette tárgyát. Erről bizonyosodhatunk meg Telekihez írott leveléből is:

Méltóságos Gróf Úr,
nékem régi Méltóságos Gratiozus Uram Patronusom!

Nem régiben a Vida históriáját magyarul versekbe foglalván, értetem, hogy a méltóságos Teleki familia némelly dolgokat contravertált benne, mellyen az ólta örökké szomorkodom; mert én annak a méltóságos fejedelmi familiának soha még gondolatommal sem kívántam véteni, s nem is véték, ha tudok; de a históriát csak úgy írhattam, a mint másoktól hallottam, én bizony megengedem: hogy annyi időtől fogva: lőtt dologhoz elég hazugság ragadott; mert historia est certa vel dubia: melyet én megértvén, a mikben érthettem, hogy azon méltóságos familiának (etiam-si non et aprobe) derogál, újra írtam, revocáltam, és corrigáltam. Instálok azért méltóságos Úrnak: és Nagyságod által az egész méltóságos familiának, vétkül ne tulajdonítsa, nem szánt szándékból cselekedtem, a mit cselekedtem, melyről Nagyságtokat nagy alázatossággal midőn követem, kegyelmet és engedelmet kérek; melyet megnyervén; mint hogy az elsőnek kinyomtatattása után száz annyi dolgait hallottam; újra ki akarom nyomtatattani; és ha parancsolnak Nagyságtok, ad confortandum, kész vagyok Nagyságtokkal communicálni; addig ki sem nyomtatattom, remélvén, hogy Nagyságtok az ő dolgait mindeneknél jobban, és bővebben is fogja tudni; melyről való kegyelmes válaszát Nagyságodnak elvárom és maradok Méltóságos Gróf Úrnak

Kis-Petri 3. Julii 1763.

holtigvaló alázatos hív szolgája,
Columbán János m. p.

Illustrissimo ac Magnifico Domino Adamo: é S. R. I. Comitibus Teleki de Szék. Sacratissimarum Caesareorum ac Apostolicae Regiae Majestatum. Camerario A. Actuali et Generali: etc. etc. Domino et Patrono mihi Gratosissimo.

K(endi) Lóna.

Columbán János úr(am) az Vida históriájába m. Teleki familiám ellen letett verseinek revocatiojáról és engedelem kérésről; s azoknak kitöröltetéséről és újra igyekező kinyomtatásáról és ha kívántatik ad communicandum elküldéséről pr(aesentatae) K(endi) Lóna 25ta Apr. 1765 (így!) (Teleki Mihály kezéirása).¹³

¹³ Eredetije ívalakban Széki gróf Teleki László levéltárában, a missilis anyagban. (Erdélyi Múzeum E. birtokában Kolozsvárt.)

Ez a levél igen fontos dokumentum Kolumbán művének keletkezésére. Ebből tudjuk meg azt, hogy Kolumbán művét 1763-ban, vagy pedig nem sokkal előbb írta és ki is nyomtattatta.¹⁴ Ezt a kiadást nem ismerjük, pedig Kolumbán szavai szerint a későbbi kiadások alaposan javítottak és bővítettek. Az első kiadás népszerűségét, amely a sok, hozzáfűződő szóbeszédben is megnyilvánul, magyarázza az új mód, amelynek szokatlan formája még a Teleki családnak is fájt. Kolumbán verse felidézte az emberöltő múltán lassanként feledségbe merülő tréfamester egykor országszerte emlegetett, a generálissal üzőt durva mókáit, furfangos cselekedeteit és vaskos tréfáit: író és közönség ilyen együttes munkája szokatlan még nálunk ebben az időben. Kolumbán azonban, bár az élőkre tekintettel volt, hű maradt a hagyomány realitásaihoz és az újonnan nyert anyagból pepecselő részletezéssel festette meg kedvenc alakját.

Kolumbánt a mult, a történelem, a régi történetek lelkesítik és Vidát is történelmi alaknak rajzolja. Szerinte Vida Torda városában született, szülei nemes emberek voltak. Iskolái végeztével a kancelláriára ment, azonban szülei halála után maga vette kezébe kis gazdasága vezetését. Ehhez nem nagyon értett és így hamarosan a prokurátorságra adta magát. Ekkor mutatkozott meg a tréfákhoz, csínyekhez vonzódo érzéke és az urak szívesen hívták meg mulatságaikra mulattatónak. Vida áprilist járatott mindenkivel; nem bánta, ha megverték vagy becsukták érte. Tudomást szerzett a híressé vált tréfamesterről Teleki Mihály, Erdély főgenerálisa is, s magához hívatta Gernyeszegré. Vida Teleki kegyei közé jutott eszes mókáival, aki megszerezte neki a tordai hadnagyságot. Ebben a minőségben élt aztán sokáig Apafi fejedelemsege alatt, akit gyakran elbolondított tréfaival. Sokszor újjat húzott Telekivel, sőt Heister osztrák generálist is rászedte. Ezek a vonások alkalmasak Vida személyének elképzeltetésére. Azonban a tudomány számára is hiteles adatok bizonyítják, hogy Kolumbán hőse csakugyan élt, hogy a „tréfás jádzi erdélyi Markál” valóban élő személy volt a XVII. század második felében.¹⁵

Vida György valószínűleg a Vida családok erdélyi ágából származott, amely a pákéi előnevet használta.¹⁶ Apor Péter a Vida nevet *Onographia* c. munkájában a régi magyar nevek közé sorolja,¹⁷ pedig Vida András a gyulafehérvári káptalan levéltárában levő Liber Regius szerint (XV. k. 113. l.) 1626. március 29-én Bethlen Gábor lófősitette (primipilatus).¹⁸ Vida György nevű erdélyi nemesembert nem találtam, azonban egy Vida István nevűre egészen ráillik Vida György

¹⁴ Négyesy László szerint (*Pallas lexikon*, Bp. 1895. X. 703. l.) Kolumbán 1758-ban írta művét, de csak 1770-ben adta ki. Ezen állítás eredetét nem volt módom kikutatni.

¹⁵ Pintér Jenő: *Egy régi magyar verses elbeszélés hőséről*. Magyar nyelv, 1927. 469–471. l. U. i. közli a Kolumbán művére vonatkozó irodalmi anyag pontos bibliográfiáját.

¹⁶ Nagy Iván csak megemlíti a családot. I. m. 179. l.

¹⁷ Mon. Hung. Hist. II. oszt. 36. köt. Bp. 1903. 521. l.

¹⁸ Vass Miklós: *A királyi könyvek székely oklevelei*. Erdélyi Múzeum 1900. 616. l.

személyleírása. Apor Péter megemlíti az „udvari és tréfás jádзи Vida István“-t,¹⁹ Cserey Mihály pedig a kortársairól készített névsorába feljegyzi „Thordai Vida István, híres játékos ember“ (494) nevét.²⁰ Ezeket az adatokat kiegészíti Bethlen Miklós, aki önéletrajzában írja, hogy „az odafel említett Vida István tordai jó nemes, jó elmés, prokátoros, és akárhol az egész világon híres, jeles tréfás, bolondos ember Tordának, aki, mint tordai nótárius, gyakran foglalatostkodott Vida társaságában. Megtudjuk tőle, hogy Vida 1682. szeptember 8-án a tordai Kisasszony-napi sokadalmon mint tordai substitutus hadnagy két bűnös akasztásában működött közre,²² 1684. május 9-én mint Torda város hadnagya tagja lett az új-tordai szántóföldeket regisztráló társaságnak.²³ 1684. július 1-én azt írja róla Szaniszló, hogy Teleki uram elég méltatlanul haragudott Vidára Patai Máté dolgáért,²⁴ azonban, úgy látszik, nem volt tartós harag, mert 1685. január 3-án csak megmarasztja őt Teleki a hadnagyságban.²⁵ 1683-ban már feleséges emberként emlegeti Vidát Szaniszló.²⁶ 1684. szeptember 1-én Vida a tömlőből kiváltott egy Orosz János nevű legényt, hogy ez három évig szolgáljon nála.²⁷ Vida 1696-ban még élt, mert ekkor intézett kérelmet a kancelláriához, hogy protectionális levelét Kolozsvárra küldjék,²⁸ azonban Czegei Vass György naplója szerint ebben az évben „2. Aprilis holt meg Tordán Vida István, ki az urakat gyakran mulattatta, sok emberséges embereknek, kik markát jobban megkenhették, nyelvével jó szívvel szolgált, de gyakran az méltóságok előtt sok böcsületes embereket nyelvével megsértett. Isten irgalmazzon neki.“²⁹

Czegei kifakadása mutatja, hogy Vida személye nem mindenki előtt volt oly rokonszenves, mint Bethlen előtt, ki Vida sírhelyét is megjelöli. Valószínű, hogy erre vonatkozik a *Nagyenyedi Heraklitus* (1759) feljegyzése is: „Az I. Teleki Mihálynak két asztali emberei voltak: *Vida István*, ki Tordai Hadnagyságot visele és láttam magáni magosságban leírva a képét, mely alá e' vala írva: *Stephanus Vida, Bonus dux Tordae*; a másik vala *Kubunyi*; — ezek nappal bolondoskodtak

¹⁹ Mon. Hung. Hist. i. h. 200. l.

²⁰ Mon. Hung. Hist. i. h. 268. l.

²¹ *Gróf Bethlen Miklós Önéletrajza*. Kiadta Szalay László, *Magy. Tört. Emlékek* III. 2. fele. Pest, 1860. Vidáról: II. 77. és 85. l.

²² Történelmi Tár 1889. 235. l.

²³ U. a. 252. l.

²⁴ U. a. 253. l.

²⁵ U. a. 259. l. „Irtunk levelet az úrnak (Teleki Mihálynak) az hadnagyság felől. Megmarasztották qualitercunque Vida uramat.“

²⁶ U. a. 248. l.

²⁷ U. a. 255. l.

²⁸ Canc. Reg. Transsylv. 122/1696. Orsz. Levéltár.

²⁹ Mon. Hung. Hist. II. oszt. 35. köt. Bp. 1896. 217. l.

Teleki előtt, éjjel tanácsossi voltak Telekinek.³⁰ Bethlen jellemzése és a Telekivel való kapcsolat szinte pontos leírása bizonyossá teszi Vida István és Vida György azonosságát; hogy „Kolumbán miért keresztelte Györgynek, ennek nem akadtunk nyomára“ — írja Bobory, a mű egyik alaposabb ismertetője.³¹ Szerintem a névváltoztatásnak okát nem is Kolumbánnál, hanem a közvélemény megnyilvánulásában kell keresnünk. Apor Péter *Onographia*-jában a következőképpen magyarázza a két nevet:

*István görög nyelven szép koronát teszen,
Meg is felel neki, mindenkor van készen,
Vidám, víg, friss kedvű, különben csendesen
Folytatja életét s gazda is egészben.*³²

*György s Gál máson kapdos s praedának örülnek,
Az, kit megcsíphetnek, hamar vízre visznek,
Hol hasznót éreznek, ottan megjelennek,
A sok fortély miatt hamar megvévülnek.*³³

A valóság és Kolumbán Vidája között, mint később bővebben látjuk, körülbelül ugyanaz a különbség, ami az István és György név általános magyarázata között, ami azt jelenti, hogy Vida alakja már kezdte elveszíteni realitását, közeledett a népi hősök valószínűtlen tréfás alakjaihoz, hogy Kolumbán Vidája már tulzottabban festheti az amúgy is tréfás Vidát, mint amilyen az a valóságban volt. Ez a megállapítás azonban csak a névcsere egyik valószínűnek látszó lehetőségét és nem a pontos okot bizonyítja, mert az is valószínű lehet, hogy Kolumbán tudatcsan ferdítette el a nevet. Ezek után azonban ez a kérdés lényegesen úgy sem változtathatja meg eredményeinket: bizonyosra vehetjük, hogy a két Vida egy és ugyanazon személy. A *Nagyenyedi Heraklitus* ugyanazokat a tréfákat meséli el Vida Istvánról, mint Kolumbán Vida Györgyről.

Mindezek azt bizonyítják, hogy Vida alakja Kolumbán idejében is erősen közeledett már a mesék valószínűtlen hősei felé, mai szemmel pedig nagyon nehezen tudjuk Vidát történelmi személynek elképzelni. Ha tréfáit olvassuk, minduntalan a mesék hasonló tréfás alakjai jutnak eszünkbe. Valószínű, hogy eddigi méltatóit is ez a körülmény zavarja meg. Színyei megállapítása szerint „a Csalóka Péter-féle alakok, melyekhez Vida György is tartozik, mindig kedveltek voltak a népnél s az alsóbbrendű olvasóközönségnél, és több népmesének vannak ilyen hősei. Nevetünk a mulatságos fickókon, kik egyre-másra tréfálják meg környezetüket, de nem egyszer maguk húzzák a rövidebbet.

³⁰ Hermányi Dienes József: *N. Enyedi síró Heraklitus és — Hol mosolygó s hol kaczagó Demokritus!* — Ercsey György másolata 1845-ből. 4° Az Erdélyi Múzeum kéziratárában Kolozsvárt. 168b—170b. (332—336.) 141. sz. Átdolgozva közli Tóth Béla: i. m. VI. 214—216. l.

³¹ Bobory Zoltán: *A hanyatlás korának költészete*. Kolozsvár, 1912. 47. l.

³² Mon. Hung. Hist. i. h. 516. l.

³³ U. o. 517. l.

Kolumbán Vida Györgye azonban nem mondható sikerültnek, mert azonkívül, hogy az aljasságig parasztos, a költő elfordítja tőle rokon-szenvünket, midőn Telekivel szemben gonosz bosszúállónak tünteti föl. Egy kis kórikum e jelenetben hasznára válhatott volna a szerző hősé-nek, noha a munka sem így, sem úgy költőinek nem mondható.³⁴ Né-gyesy véleménye szerint is azért nevezetes Kolumbán műve, mert „a magyar néphagyomány egy komikai alakját tartotta fenn szá-munkra. Vida György alakja némileg Markalfrá emlékeztette az olva-sót, mert rendesen nagyurakkal kezd ki, de nem képvisel semmiféle eszmét, közelebb áll a néphumor egy újabb alakjához, Csalóka Péter-hez.”³⁵ Bodnár Zsigmond a kor hangulatával magyarázza Vidának a mai ember szemében valóságosnül durva viselkedését: „Vida üres kópéságai tetszettek a helyi patriotizmus korában, mikor a jólét, az eszem-izsom jókedvű napjai folytak, mikor az ügyes hazugság, kisebb-nagyobb rászedés meg csalás mosolyt idéz ajkainkra.”³⁶ Vizsgáljuk csak meg közelebbről a dolgot!

Takáts Sándor, egyik eleven szellemű történészünk, megállapította, hogy nemzetünk életében vannak bizonyos időszakok, amelyekben mód-fölkött nekiindult a tréfa, s viszont olyan idők is akadnak, amikor min-den kedv elült. „A gyász és az öröm, a bánat és a vígság, a remény és a vál-kétségbeesés, a komolyság és a tréfa naponként egymást űzi.” Ez a vál-takozás szerinte a nemzeti szellem erősségétől függ. Nálunk a XVI. század a legnemzetibb szellemű, legmagyarabb felfogású kor, a XVII. század a lassú hervadás, a „nyugat felé való orientálgatás” kora, míg végre a XVIII. század idegenszerűségei, diákoskodásai, germán törek-vései elfeledtetnek, kiölnek urainkból minden magyar jellegű külön-legességet. Természetes, hogy a magyar humor, a magyar tréfa is e korok jellege szerint változik. Régi levelek kiadatlan tömege bizonyítja, hogy a tréfa azokban az időkben is élt, virult és divatozott, amelyek-ben még nem gondoltak irodalmi megrögzítésére.³⁷ Kolumbán az első, aki tudatosan gyűjti össze a magyar humor hervadhatatlan virágait. A mű hőse élt, és valószínű, hogy véghez vitte a megénekelt tréfákat, ame-lyeken Teleki uram is „gyakran üte katzajt”. Láttuk azonban, hogy a XVIII. század ízlése már megütöközött az előző század jóízű, zabolát-lan nevetésén. Az alsóbb rendek és a nép örültek csak rajta: Vida his-tóriája is megtette a kultúrjavak és a „népies” irodalmi termékek szo-kásos útját a főúri társadalomtól a népig.³⁸

Kolumbán versezetében sok apró részletet találunk, amelyeknek művelődéstörténeti értékelése még jobban megvilágítja ezt a tényt és egyúttal tetemesen gyarapítja az Apafi korából fennmaradt hasonló természetű adatokat. „Mert ha jó részben igaz a történet, csak azt árulja el, minő dolgokban találtak mulatságot a mi uraink a XVII. század

³⁴ Ifj. Szinnyei József: *Irodalmunk története 1711–1772*. Bp. 1876. 30. l.

³⁵ Beöthy: *Képes m. irod. tört.* I. 463. l. *A XVIII. századi szépirodalom*.

³⁶ Bodnár Zsigmond: *A m. irod. tört.* Bp. 1891. II. 474. l.

³⁷ Takáts Sándor: *A régi Magyarország jó kedve*. Bp. é. n. 2. kiad. 8–9. és

81–82. l.

³⁸ V. ö. *Ethnographia* 1926. 102. l. és 1930. 11. l. 38. sz. jegyzet.

végén, minő ügyvédje volt az erdélyi törvénytálatásnak és milyen hadnagya volt Tordának, miféle mulatságban telt kedve a híres generalis Teleki Mihálynak!³⁹ Ezek a jeles facetiák tehát szorosban a kor képéhez tartoznak; a vármegye, az urak, Teleki, a fejedelem, a fejedelmi udvar életének egy-egy különös részlete, furcsa kis eseménye hatáso-sabbban világítja meg Vida korának mindennapi életét, mint egy tudós értekezés, amelynek elvontságából éppen az élet hiányzik.

„Apafi udvara és hatalma nem sokban különbözött egy-egy német duodec-fejedelemétől, — írja egyik modern történészünk⁴⁰ — ahol a főszemélyek közléről ismerték egymást és a politika ügyeit családiasan, folytonos pletykák, hatásköri és rangsorbeli veszekedések közt intézték el. Hiszen még az országgyűlés tagjai is régi ismerősök, rokonok, atyafiak voltak, akik nem egyszer engedtek meg maguknak tréfákat, így mikor Mikes Kelemen nevében cigány vajdaságot kérő folyamodványt olvastak fel nagy hahota közepett az 1664. évi országgyűlésen,⁴¹ vagy mikor a fejedelem udvari bolondjával tárgyaltak.“ Az országgyűlések családias jellegét Vida egyik esete is bizonyítja. Az országgyűlésen, mikor Bánfi Farkas és Serédi Benedek „perlettenek“, Vida Serédi háta mögé állt és számárfülekert csinált neki. Sokáig tartott, mire Serédi észrevette, hogy miért nevetnek rajta. Nagy hahota közben verte el Vidát ízetlenkedésért. Vida aztán Seréditől úgy szerzett magának elégtételt, hogy 200 forintot fizettetett vele, amiért nemes embert vert meg. Ezzel ugyan szerzett magának pénzt, de a „Prokátorságból igen ki-szakada“, mert „mondják a‘ miképpen kereste, Mással ne mivellje.“ Így aztán nem maradt neki más hátra, mint hogy tréfacsinálásból éljen.

*Szép fatzétziákban magát gyakorlotta
Önnön magát pedig úgy alkalmaztatta,
Hogy majd minden Fő rend magához hívatta
'S azokat gyönyörű tréfáival mulatta.*

Ezekből a szavakból arra következtethetünk, hogy Vida mint ügyvéd „leszerepelt“ ezen tetteivel, s amint ez még divat volt az akkori időben Erdélyben, mint udvari bolond kereste meg kenyerét. A könnyű felfogású urak a síkamlós tréfát szerették, amely nem foglalkoztatja nagy mértékben a szellemet, de ellenállhatatlan nevetésre ingerel. Az udvari bolondok kötelessége volt ilyenről gondoskodni.⁴² Apor írja (Metam. IX. §.), hogy Bánffy Györgynek volt egy Piszli nevű „tréfás Markalfja“, Cserei szerint „bolondos szolgája“ (1702)⁴³ és egyéb adataink is vannak ilyen különös nevű bolondosokról, akik nagyurak nevet-

³⁹ Bodnár: i. h. Dézsi Lajos is körülbelül ezen a véleményen van: *Magyar történeti tárgyú szépirodalom*. Bp. 1927. 48. l.

⁴⁰ Szekfű Gyula: *A tizenhetedik század*. Hóman—Szekfű: M. tört. V. 231. l.

⁴¹ L. az országgyűlés jegyzőkönyvét. Erdélyi Országgy. Eml. XIII. 357. l.

⁴² Flögel Karl: *Geschichte der Hofnarren*. (Liegnitz u. Leipzig bei David Siegert 1789.) c. mű alapján „Udvari bolondok“ ról Regélő 1838. 2. sz. 14—16. l. Magyar irodalmát l. Siklóssy László: *A magyar középkor erkölce*. Bp. 1922. 137. l.

⁴³ Tóth Béla is közli: i. m. I. 320. l.

tető szolgálai voltak. Vida azonban nem ilyené vált, mert nemes ember volt. A Vida-féle nemes emberek szerepére igen érdekes adatokat találunk. Apor Péter írja eleinkről, hogy „az tréfában igen gyönyörködtek asztalnál. Azért azhol tréfás. játékos embereket tudtanak, azokat magukhoz hívták, asztalnál jól tartották s mentől nagyobb tréfát tanáltak fel, abban mulatták magokat.“⁴⁴ Tehát nemcsak mesterség volt a tréfa, hanem akinek jó vénája volt a mókára, annak alkalmat adtak, hogy megindíthassa szellemen sziporkázását, s akik hallották, hamarosan meléje ereszkedtek. Az igazi mulatság az volt, ahol vígan lakhattak, ahol kedvükre eltréfálhattak. Ki, amit hallott, később aztán továbbadta.⁴⁵ Cserei is megemlékezik egy ilyen „tréfás“ emberről. Valamelyik mulatsággal kapcsolatban említi, hogy ott volt „a többi között bölöni Jakó András, ki is noha a többire nézve alávaló ember volt, de tréfás s egy szersmind értékes ember lévén, admittálták a conversatióban.“⁴⁶ Vida szerepe sem volt más. Meggyőz erről bennünket az a két kis történet, melyet Bethlen Miklós önéletrajzában, tehát hiteles forrásból, olvashatunk róla.

„Mert noha Caraffának, — írja Bethlen (i. h.) — praecise az az instructiója nem volt, a mit cselekedék, hanem quod e servitio caesaris melius et practicabilius videbitur, pro re nata faciat, de ő mint bölcs nagy politikus látta, hogy non sine omine jött ő 12 ökrön bé Kolosvárra, ut impleretur quod dictum est per neo prophetam Vidam: Exclama filia Transylvaniae! ecce venit prorex, castigator tuus, vectus cornutis bobus ut faciat ex juvencis tuis petulcis boves aequae nites, ac illi, quibus tributur in triumpho per portas Claudopolim. Vida pseudo-propheta ideálább megmagyaráztatik...“ Később aztán írja: „Mikor Caraffát Kolosvárra várták, ez a Vida az én odafel említett Jörger öcsémmel ivutt; mennek oda a város elei Jörgerhez, tudakozni a többi között arról, hogy micsoda étellel találják kedvét Caraffának? Mond Vida részegen: mit sorpogtok ilyen amolyan fiai, a hírére is reszkettek; hiszen ő is avval meg verő malacz helyén néki, mert ő azon igen kap. Ezt Caraffának megvívén, annyira megharagudott volt reá, nehezen tudá Teleki megcseudesíteni, hogy el nem vesze vagy bujdosék miatta.“

Kolumbán műve főképpen olyan tréfabeszédekből épül fel, amilyenekből Bethlen is idéz. Kolumbán a végtelenségig szókimondó; trágár jelenetek és szavak nem zavarják őt, s a legmesszebbmenő részletességgel idéz fel ilyen durva képeket. P. o. egy szelidebb részt idézünk. Vida valamelyik büntetéséért nagyon megharagszik Telekire és „megnyelveli úgy-mond: vén Asszony-formára.“ Kolumbán a következőképpen írja le ezt a jelenetet:

⁴⁴ Idézi Takáts Sándor: i. m. 70. l.

⁴⁵ Azokat a tréfás és szellemes mondásokat, melyek később közmondásokká váltak, a XVI. században még *tréfabeszédnek*, ha már a köznép is használta, *parasztpéldának* hívták. Takáts: i. m. 69—70. l.

⁴⁶ Apor Metamorphosis Transylvaniae (Erdély változása) Cserei Mihály pótló megjegyzéseivel. Bp. é. n. Rózsavölgyi és Tsa kiadása (1927) 13. sz. Jegyzet.

*Ki állott meszsziire, ott künn az útzára
Ott kiabált, a' mi jöhetett torkára.
Te Sohonnai: víz hozta e' világból,
Két hab szőrü lovon jöttél a' Kúnságból
Ott is a' mint mondgyák tsak gránán nadrágból,
Estél ki szösz-vásznon az anyád hasából.*

Mindezek ellenére Kolumbán művétől nem lehet megtagadnunk bizonyos lendületet. Fordulatos előadásmódja, kiélezett helyzetei a gyakorlati adomázóra vallanak. Erre elég bizonyíték, ha a *Nagyenyedi Heraklitus* által megőrzött Vida-tréfák valamelyikét összevetjük az ő könnyed feldolgozásával.

Mikor Teleki Mihály a maga méltóságának csaknem felső pontján ülne; de templomos ember nem volna, — monda Vida: *Uram! egy nagy gonoszságot cselekszem kigyelmed ellen 's azután elbúvnom bátorságos helyre, hogy kigyelmed engemet meg ne találhasson.* Monda Teleki: *Hová! hová tudnál előlem elbúvni karafia?! — Felele Vida: Én bizony csak a gernyeszegi templomba, melyet hallván Teleki elfordula tőle; mert tudja vala mit tenne a Vida István vágása.*⁴⁷

Kolumbán ezt a kis esetet a következőképpen dolgozta fel:

*Többi között az Urat zok szóval illetvén,
A' sok tréfa között jótskán megsebhethvén,
Monda: az Úr Farkas módgyára nevetvén,
Meg-tanítlak kopasz? dupét meg-veretvén.
Mond VIDA nem félek Uram Koma tölled,
Mert olly helyre bűnám mindgyárást előléd,
Ha megfutamodnám helyben te mellöléd
Hol én mindeneket hallanék fellöléd.
De te soha bizony ott meg-nem lelhetnél;
Akár mint keresnél 's mással kerestetnél.
Mond az Úr ha Világ végére mehetnél,
Ott-is meg-lelnélek úgy el-nem tünhetnél.
Monda tsak székedben a' templomba mégyek
Egész esztendeig örökké ott légyek,
Nem félek hogy meg lel, 's pirongságot végyek
Oda soha sem mégy, bár akármit tégyek.
Ezen a' F6-Rendek nagy katzajt ütének,
Örülnek, VIDÁVAL hogy esmerkedének
Díszes mulatságban véle lehetének
Ki felöll az előtt kevesset vélének.*

A régi magyar mulatságokról igen eleven képet festhetünk Vida György facetiái nyomán. A régi élet vidámságának nélkülözhetetlen kelléke volt a bor. Azt tartották, hogy egy-két pohár borban sok jó tréfa lakik, s ezért a jól vetett asztalnál sok poharat ittak. Ilyenkor aztán

⁴⁷ Üstökös. 1860. 2. 1.

bohóságot bohóságra halmoztak.⁴⁸ Az egyik mulatságon Bánfi, akit Vida jól megréfált, bosszúságában a tréfamesternek esik és birkózni kezdenek. Vida felül van, Bánfinak már az orra is vérzik. Ekkor Teleki, a nagy államférfiú, felugrik az „asztali sorból“ és egy nagy nádpálcával Vidára „jól réá vér“, a végén pedig ő is alaposan belekerül a verekezésbe. Furcsa helyzet ez a gyermekes csíny olyan hatalmas embernél, akiről éppen Kolumbán mondja egy másik helyen, hogy olyan impoknáló volt a megjelenése, hogy „vélnéd egy Istennek“ (35. l.). Később aztán tréfás módon adja vissza Vida Telekinek ezt a pálcáutést. Amikor a fejedelem előtt udvarolva hajlonganak, „az állásba magát addig hajtogattya“, míg Telekit jól oldalba nem üti. Teleki megmérgekedik, hogy a fejedelem előtt mire nem vetemedik kedvelt embere, azonban a jószívű Apafi, aki megérti a tréfát, kegyelmet ad Vidának ezért a tetéért is, Telekit pedig további békeségre inti.⁴⁹

A fejedelmi udvar mulatságairól is kapunk egy adatot. Apafi felszólítja Vidát, hogy mondjon köszöntő verset. Vida a fejedelem nevénapjára a 61. zsoltárt mondja el, majd a jókedv növelésére gondolkodás nélkül énekl el a zsoltárokat az otlévők jellemvonásainak kiemelésére. Önmagáról a 27. zsoltár 2. versét énekl el, Telekiről az 52., Aporról a 36., Bánfiról az 58., az asszonyokról a 127., a generálisnééről a következőt, Apornéről a 113. zsoltár két utolsó versét és Tofeusról a 20. zsoltárt. Az érdekelt személyek közül ki bosszankodva, ki nevetve hallgatta Vida bohóskodását; a generális haragudott leginkább: nagyon nehezen tudta türtöztetni indulatát.

A borozgató urak tréfái már nem ilyen szelidek. Vida egy szobába bezárja a mulatózó urakat, s csak tréfás feltétellel engedi ki őket, amikor „baj“ van odabenn. Ezen a tréfán „az Urak felette katzagnak“, azonban mégis bosszút állanak érte. Vacsorát adatnak Vidának, de bort nem kap hozzá. Vida példabeszédet mond a szomszédokról, mire Apor „tsigret“ adat neki. Vida nagyon haragszik, durva szavakkal támad Aporra („Ne tarts bolondodnak...“ stb. 27. l.), aki Vida megbékéltetésére jóféle bálolnait hozat. Vida ettől úgy lerészegedik, hogy „magától ugyan ott fel-hengeredik“. A jókedvű urak befenekelik egy hordóba s reggelig benne hagyják. Vida össze-vissza piszkítja magát, a hordó felborul, s ő ide-oda hentereg benne. Végre megszánják és a Marosba fordítják. Majd belefut a nagy tisztálkodásba. Ezután az eset után kornyadozott is szegény pár napig („sokáig böfög bor mérge torkára“), pedig Telekinek nagy kedve tellett Vida lerészegítésében, és alig várta, hogy újra leitassa a nagy lóköttöt. Kolumbán a már említett részletességgel festi ezeknek a műveleteknek módját, amelyek ízléstelenségükkel valóban nem költői tollra valók. (18—19. és 26—27. l.). Művelődéstörténeti szempontból azonban figyelembe vehetők, mert nem maradnak el a Cserei által leírt tréfa mögött.

⁴⁸ Takáts: i. m. 10, 19—20. l. stb.

⁴⁹ Szinnyei (i. h.) ebben a jelenetben mondja Vidát „gonosz bosszuállónak“. Szerintem Kolumbán nem ezt a jellemvonást, hanem a helyzet érdekességét emeli ki. Vida fesztelen viselkedéséből nem következtethetünk arra, hogy ezzel ártott volna Telekinek, vagy Teleki jó hírének, esetleg tekintélyének.

„Éttek, ittak, jóllaktak, aztán lefeküdtek. — írja Cserei. — Jakó András az éjszaka az gatyáját salvo honore tele töltötte; eszokban vévén a többi, felkölték, s látták, rutul van a hátulja, ex loco egy káposztafőt ketté vágván, az utoljára tették. Amaz reggel felébredvén, esziben vévén mint vagyon dolga, lovat nyergel, azt a két darab káposztát tarisznyájában teszi s haza megyen Bölönben. Mivel penig azon nap Jakó Andrásan volt a series, hogy a conversatióban való személyek ebédre hozzá menjenek, megmondja a feleségének, mint járt ő Nagy-Ajtán az nagyapám házánál, s meghagyá feleségének, azon fertelmes káposztát meg ne mossa, hanem úgy amint van, megapritván s több káposztát is hozzá tévén, ahoz böven húst és szalonnát, külön fazékban főzzön meg, azon kívül tisztán főzzön vagy két tál ételt. A felesége aszerint cselekszik.“ Amikor vendégei megeszik az ominózus káposztát, megmondja, hogy miből készült. „Amazok szidgyák ugyan tréfából, de kacagásra fordítván, egész nap estig mind ott ittanak.“⁵⁰

Cserei már felháborodik ezen a tréfán. „Cselekednék ma ilyen dolgot valaki, diribra darabra vagdalnák“ — írja (i. h.). Kolumbán hasonló adatai mellett méltóképpen állhat meg Cserei adaléka is. Jellegzetes nagyon a tréfák természetes durvaságára, hogy Vida már az első napon, amikor Telekinél van, így viselkedik. Midőn Teleki „barátom“nak szólítja, Vida durván felel a nagy vendégsereg előtt: „Barátod a kutyád, azt edd meg.“ (13. l.). Hasonló stílusban beszél az asztalnál Heister feleségével:

Egy pohár bort köszön, asztalnál ily módra,

Servus! vivat Domna: GENERALissima

Fogadgya az Aszszony: Serva Domne VIDA!

Canis servet tibi: így felele arra.

Mellyen a Tiszt Urak nagy katzagást töttek ... (54. l.).

Telekit sokszor előnti a düh, amikor kénytelen eltűnni Vida durva kópéskodását. Vida egy ilyen eset ismétlődésénél az asztal alá bujik és „mint a kutya hereg és ugat“. Erre Teleki nevetni kezd, a vendégek pedig kenyérhajat és csontot dobálnak a „nagy“ kutyának. Teleki megsajnálja Vidát, fehér cipót és sült húst tesz Vida szájába, amelyet ez nevetve köszön meg; végre aztán Teleki maga mellé ülteti Vidát, hogy tréfás elbeszélésekkel, kalandjainak elmesélésével őt és vendégeit szórakoztassa.

Hasonlóképpen szenvedtetni meg Teleki Vidát a tordai hadnagyságért. Amikor magához hívatta Vidát, megígérte már, hogy ezt a hivatalt adja neki, azonban az ígéret teljesítését mindig húzta-halasztotta. Kitűzött időpontra Lónára rendeli Vidát, hogy majd ott intézi el ügyét, ő maga azonban nem megy el oda, s Vida hiába várja a hadnagyságot. Egy darabig így rendelgeti össze-vissza, egy alkalommal azonban új feltételt szab Vidának: egy kis gyermeket kell mindenben utánoznia. Vida megteszi, s így a legocsmányább dolgokat is a gyerek után csinálja. Nagyon megharagszik ezért a furcsa próbáért Telekire

⁵⁰ Cserei idézett jegyzetében.

és bepanaszolja hatalmaskodásáért a fejedelemnek. Apafi újra igen kegyes Vidához: ráparancsol a generálisra, hogy adja meg végre Vidának az annyira óhajtott hadnagyságot. Vida aztán a hadnagyságot igen komolyan vette és rendesen viselkedett, hiszen a törvényt jól ismerte.

Jellemző az Apafi-korabeli igazságszolgáltatás erélyére a következő történet: Torda vármegye egyik székén Vida egy prokurátor társai helyett „ágál“ egy halálos bűnt elkövetett tolvaj ügyében. Engedélyt kér arra, hogy a tolvajjal négyszem között beszélhessen. Ez alatt a tolvajt szabadon engedi, mert másképpen nem tudja méltóképpen védeni az életét. Mikor azt kérdik tőle: Hol a rab? — azt feleli, hogy ő nem a strázsája, hogy vigyázzon reá. A hajduk mindenfelé futnak, keresik a szökevényt, de hiába. Vidát fenyegetik ugyan, de semmi baja nem történik, társai pedig „ütnek rajta katzajt“.

Kolumbán megfigyeléseinek komolyságára vall az is, hogy a régi idők hagyományait helyesen idézi, és amit furcsának talál, megmagyarázza. A régi címekről így emlékezik meg:

*Akkor az időben nem volt Úr Nagyságos,
Nem volt Gróf, sem Báró, mint most, nem volt számos
A' Méltóságos Úr, bátor nintsen bámos,
Az asztalán gyakran hat téhig-is áros.*

*Tsak az Úrnak hívták, a' GÉNERALIST-is,
Uram kegyelmed volt még a' Tanáts Úr-is.
A' Fejedelem kül, nem hívtunk senkit-is
Méltóságos Úrnak tsak egy Anya fit-is.*

(34. l.).

Április elsejéről a következőket írja Heister megtréfálásával kapcsolatban:

*Mond ezekre HAISTER, ez tsak mind meg-lehet
Semmi az; de más van, mely füstbe nem mehet.
Ez napon a' Magyar, kin mi tsufot tehet.
Eltészi, azt köztök ki ki észre vehet.*

*Április járásnak szokták azt nevezni,
Mellyen ők szoktanak igen nevetkezni,
De a' kin meg-esik meg-szokta könyvezeni;
Mert belőle tsufot szoktanak szerezni.*

*Reménlem rajtam-is tsúfságot üzenek
Az Erdélyi Urak, 's bolonddá töttenek
Hogy így bánnyék véllem; mást rá bérlettenek
Hogy rajtam 's Házamon nevetkezhessenek.*

(60—61. l.).

Látjuk, hogy Kolumbán műve a vaskos realitáson alapul, hogy az a kép, amelyet a XVII. század mulatságairól fest, hitelesnek tartható. Egyszerű életmód — egyszerű erkölcsök; az élet nem finomult nála elvont szépséggé, nem ismerte a „dolgok mélyét“, — a kiélezett, darabos helyzeteken kacagott bugyborékoló nevetéssel, mint egy szertelen ka-

masz. „Kolumbán versét sokszor menti az az elkeseredés, amellyel az egyszerű erdélyi nép német urait és Telekit emlegette, és amelyen legalább ilyen módon, néha bizony durván igyekezett könnyíteni. Meg kell, hogy hasson az a szelid vonzalom, amellyel Apafiról emlékezik meg. Ennyiben e kor politikai hangulatára is jellemző e ponyvatermék.“⁵¹

Kolumbán — mint említettük — jó adomázó, azonban a valóságban, az élményen alapuló tréfás história, amelyen nevetünk, nem mindig kerek, zárt szerkezetű anekdota.⁵² Vida facetiáinak *anekdotikus elemei* az említettekén kívül a következők:

1. Verebek két tál között.

„Az okos leány“ néven ismert mesében a királynak az a kívánsága, hogy az okos leány látszólag lehetetlen, egymást kizáró feltételek mellett jöjjön hozzá.⁵³ Ezek között szerepel a következő feltétel: „Vigyen ajándékot, ne is.“ Az ügyes leány úgy oldja meg a fogas feltételt a debreceni változatban, hogy egy szitával leterített galambot repít el a szita alól a király előtt (MNGy. I. 16. sz.), míg a göcseji változatban két szita közé teszi az elrepitendő galambot (Nyőr. XV. 231.).⁵⁴ A békési változatban madarat zár két tenyér közé (MNGy. XIII. 401.), a csángó változatban pedig „a leány fogott egy verebet s mikor a királyhoz ért, akkor eleresztette“ (MNGy. X. 109.). Kolumbánnál is szerepel efféle história, csak hogy önála nem a népmesei indítékkal, hanem *példázat* jellegű.

*Fel öltözik VIDA régi köntössében
Négy verebet fogat tsüre fedelében,
Két tserép tál közé bé-rekeszti szépen
Ajándékban viszi Gernyeszegre éppen,*

⁵¹ Alszeghy Zsolt: *A gyöngyösi ferencrendi zárda könyvtárának néhány (a magyar irodalomtörténet szempontjából) érdekesebb kötetéről*. Gyöngyösi kalendárium 1912. évre. Szerkeszti: Stiller János. 152—156. l. Ugyancsak itt mondja még Alszeghy: „Szomorú képet nyújt ez a vers arról a közönségről, melynek kedvenc olvasmánya volt.“ Ebben a korban a külföldi anekdotatárak sokkal durvábbak voltak, mint Vida György mókái, pedig a magyar olvasóközönség „szomorú képe“ ekkor sokkal megokoltabb (Alszeghy id. szavai szerint is), mint a külföldi „művelt és kultúrált“ közönség „természetessége“.

⁵² Az adoma és a tréfabeszéd közötti különbség illusztrálására felhozom a következőket. Kávásy Jób uram 1576-ban ezt a bölcs mondást írta: „Az Isten nemcsak arra teremtette a vizet, hogy mossanak vele, hanem etiam propter bibendum.“ (Takáts: i. m. II. l.) Az adomában ezt a furcsa elgondolást cselekmény keretében látjuk viszont. Beleesik a cigány egy tóba. Amíg kikecmereg, így monologizál: — Sohse hittem volna, hogy életemben még vizet is fogok inni! V. ö. Dömötör Sándor: *Cigányadománk*. Ethn. 1929. 87. l. 40. sz., vö.: U. o. 106. l. 352. sz., és György Lajos: *Könyvi János Demokritusa*. Bp. 1932. 160. l. 164. sz. L. még: Ethn. 1929. 83. l.-on levő fejtegetéseket.

⁵³ Binder Jenő: *Az okos leány*. EPhK. 1902. 515—521. l. Vö. Jan de Vries: *Die Märchen von klugen Rätsellösern*. Helsinki, 1928. 27, 205—209. l. FFC. 73.

⁵⁴ Közli Tóth Béla is: i. m. I. 113. l.

Gráditson fel-menvén mondgya az Inasnak
 Ajándékot hozott a' GENERÁLISnak
 Kérdi kinek hívják? azt mondgya Okosnak
 Ajándékját pedig eleven tsontosnak
 Az Inas gondollya eleven pisztrangnak
 Bé-fut meg-jelenti a' GENERÁLISnak
 Örülnek az Urak Pénteg-nap, az halnak
 Mivel sok pápista urak ott vóltanak
 Mond az Úr Inasnak, ereggy tölle kérd-meg
 Mi baja? honnan jött? kinek hívjak értsd-meg
 A pisztrangot hozd-bé ebédre főzzék meg,
 Szintén jókor esett, nékie köszönd meg.
 Inas azért hozzá újjólag ki mégyen
 Újra kérdi nevét, s hová való légyen?
 Mi baja? kész az Ur ha kell rólla tégyen
 Hogy Satisfactiót ő magának végyen.
 Mondgya Tordai fi, Okos György a' neve
 A' baja: hogy kopasz, 's meleg a' Nap heve
 Süvegét Pinárdon gaz közt el-éjtette
 Adgyon egy Süveget az Úrnak izente
 Addig ajándékját Inasnak sem adgya
 Bé-mégyen az Inas a' szerint meg-mondgya,
 Egy rossz kopott núsztos süvegét ragadgya
 Vidd-ki nyomd fejében az Inasnak hadgya.
 Ki-viszi, 's a' tálhoz a' mint ők nyúltanak
 Mond ez fel ne nyissa mert mind ki ugranak
 Bé viszi, 's a' mellyet az Urak vártanak
 A' tál fel nyitvatván széllyel szalattanak.
 A' nyílt ablakokon egyig ki-repüle
 Mellyen nagy nevetség a' Házban terüle
 Okos György elébb áll 's más felé kerüle
 'S magát egy szegletben meg-vonván le-üle.

Teleki kérdi tőle furesa tette értelmét, mire

Mond VIDA: az úrnak vöttem hivatallyát
 Melyben-is ajánlya kegyes grátziáját,
 Erdemem nem tudtam, azért ajánlását
 Nem hittem, és azért mutattam példáját.
 Mert a' nagy Uraknak az ő ajánlások,
 Madár szárnyon járnak tapasztalták mások⁵⁵
 Igérik nem adgyák, ez az ő szokások
 Köz-rendnek ezzel van, meg tsufoltatások.
 Ezt akartam elő adni e' példában,
 Valót jelentettem e' jeles tréfában.

(11—14. l.).

⁵⁵ Lehet, hogy ezzel Kolombán (ill. Vida) a közmondásra utal: „Nagy urak kedve nyúlhatóon (lőháton) jár.” (Gyorsan változik.) Margalits: *Magyar közmondások*. Bp. 1897. 735. 1

2. *A két süket.*

Udvari mulattatók által kedvelt csíny Vidának a következő tréfája: Teleki egyik útja alkalmával előreküldi Vidát szállást keresni. Vida a szállásadóval elhiteti, hogy a generális süket, Telekivel pedig azt, hogy a gazda nehezen hall. Így tehát elég hangosan beszélgetnek.

*Egyszer észre vévén mondgya a' Gazdának
Nem vagyok én siket, Bátya a' tsatának
Hadgy békét, Gazda-is mond Fő-Ispánnyanak
En sem vagyok Uram! azért így szóllának.
Ez a' Vida dolga...*

(43. l.).

A csíny végső forrásaként Gonnella, a ferrarai udvar híres mulattatója, jelölhető meg, aki után Hans Sachs, Taubmann a nevezetesebb terjesztői a mulatságos históriának.⁵⁶ Nálunk Kolumbánon kívül Jókai ismeri (M. nép élce 99. l.), aki a tréfakedvelő alispán bolondos patvaristájának csínyeként meséli el.

Hasonló természetű tréfája Vidának, hogy a fejedelem nevenapjára egyszerre érkezendő vendégekről elhíreszteli a fejedelem előtt, hogy a fejedelem. A felületes vizsgálat következtében bizonyosnak látszik ez a hír, s az előkelő urakat és dámákat nem akarják a fejedelem elé engedni. Nagy magyarázkodás után derül ki a csel.

3. *Alruhák.*

Felfogadja Telekinek Vida, hogy ma a fejedelemmel, az akkori szokás szerént kezét fog tizenkétszer, 's még sem veszi észre a jámbor Apaffi. Véghez is vitte köntösváltoztatásokkal; tizenkettődször szász papok jövének a' fejedelemhez Ebesfalvára udvarolni, kiket mind addig késlele, míg a' szomszéd faluból a' káplán köntössét elhozatá, és abba mene bé a szász papok között a fejedelemhez, és kezét foga véle a fejedelem. Így csúfoltoktak ők a' jámbor együgyű fejedelemmel. (*Nagyenyedi Heraklitus.*)

Kolumbán Vida hasonló természetű álruhás kalandját más formában meséli el. Vida meglátogatta egyszer Telekit Gernyeszegen. „Mi ujság? Honnan jöttél? — kérdi tőle Teleki. „Tordáról jöttem, mert azt hallcttam, hogy mindenféle hazug információnak hamar hiszen az Úr.“ — feleli Vida.

*Mond néki TELEKI: hazudsz Vida abba
Nó azt meg-bizonyítsd, kutya harmad napba
Mert ha nem? kötelet vettetek nyakadba
Vagy belé kaptok hiddel a' faradba.*

Vida másnap egy oláh köntösébe öltözik, hátán egy zsákban mala-

⁵⁶ Antti Aarne: *Schwänke über schwerhörige Menschen*. Hamina, 1914. 29—35, 90. l. (FFC. 20—21.) Aarne—Thompson (FFC. 74.) 1698. C. sz. típus.

cot visz ajándékba Telekinek és előadja panaszát írásban. Teleki meglepetve olvassa Vida garázdálkodását. Az oláh két szekér búzát vitt Tordára eladni, azonban Vida, mivel „holmi Katonaság ment Házára“, hogy két szekér forspontot szerezzen Kolozsvárra, lehányatta a 30 zsák búzát a sárba. Teleki megszanja az oláh nemest és kemény rendeltést tesz, hogy Vida méltóképpen lakoljon tettéért. Vida azalatt, míg a generális szolgálai keresik, felfedi az urak előtt csínyét. Rédei Ádám Telekinek is elmondja, akinek bizalma ennek hallatára megerősödik és Vidát sokáig meghagyja a hadnagyságban. (43—47. l.).⁵⁷

Az álruha különféle használata igen kedvelt népköltészeti motívum, mindenfelé elterjedt, azonban nem kell okvetlenül vándorlásra gondolnunk, mert létrejöhetett bármely országban helyi hagyomány útján is. Vida pedig, amikor csak lehet, álruhában követi el csínyeit. Haisterral „szász lovász gunyájában“ járat áprilist (57—62. l.), és amikor első ízben megy Telekihez még ismeretlenül, nem fedi fel kilétét, hanem Okos Györgynek mondja magát. (12. l.) Vida álruhás csínyeihez eszmei tartalomban legközelebb állanak a Ludas Matyi-féle álruhás „visszaverések“, amelyeknek gazdag rokonsága a Bakála-, Eulenspiegel-, Naszreddin-históriákban található,⁵⁸ azonban az álruhás királyról szóló történetekben, amelyek nálunk mint Mátyás-mondák számtalan változatban fordulnak elő, szintén találhatunk rokonokat.⁵⁹

4. Saját étel, mint ajándék.

Maros-Szent-Királyon Bánfi házánál a vendégeknek előkészített enni és innivalót ellopja és mint ajándékot adja át. Amikor fogyasztják, nagy bosszankodás és nevetés közben derül ki az ajándék eredete. (28—32. l.) Hasonló tréfája máshol is akad. Vida Tordáról Kecére tart Telekihez. A tilalmasban őrizet nélkül egy sereg ludat lát. Nem sokat gondolkodik, hanem behajtja ajándékképen az urak elé Kecére. Alig tart még az öröm, jön két oláh, akik követelik a ludakat, mert az ajándékban tulajdonukat ismerik fel. Vida ezzel is felsül. (23—24. l.)

Hasonló motívumot dolgoz fel Petőfi *A jó tanító* c. költeményében:

*Lelopkodtam sonkát kolbászt
Saját kéményéből,
Ez volt ajándékom s ő még
Meg is hitt vendégül.*⁶⁰

A világirodalomban is akadunk véletlen nyomára. Gottlieb Conrad Pfeffel (1736—1809) *Der Geizhals und sein Freund* c. meséjében el-

⁵⁷ V. ö. 25. sz. jegyzet.

⁵⁸ Katona Lajos: *Irod. tanulm.* 1912. I. 323—329. l.

⁵⁹ Zolnai Béla: *Mátyás mondáink eredete és fejlődése.* Irodalomtört. 1921. 129—134. l.

⁶⁰ Havas kiadása, III. 273. Vö.: „Anekdota volna, de ebbeli vonása csak esattanóul van tartogatva egy karrikatura-számba menő kiváló alakrajz után.“ Horváth János: *Petőfi S.* 1926. 397. l.

mordja, hogy a fősvény kincseit ellopják. Barátja megszánja a kárvalottat, magához veszi és fejedelmi módon tartja. Később kiderül, hogy a barát volt a tolvaj és a kincs kamataiból élt a fősvény ilyen fényesen.⁶¹

5. *A büntetéstől megszabadított szolgáló.*

A generális feleségének, Vér Judit asszonynak, egy igen kedves, Szántai nevű szolgálója valami bűnt követ el, amiért a nagyúr tömlöcbe csukattja. Az asszony Vidát kéri meg a szolgáló kiszabadítására. Vida a generálishoz megy, amikor az éppen Szántai megbotoztatásában gyönyörködik és átkozni kezdi Szántait, mondván, hogy mindezt megérdemli, mert ő egyszer tokaji bort kért tőle és nem adott neki. Telekinek ekkor eszébe jut, hogy Szántai milyen lelkiismeretes pohárnoka és szabadon engedi, mondván: „Máskor minden gaznak jó bort, ne adgyon mondgyátok.“ (16—18. l.).

6. *Sajt az átalvetőben.*

Teleki Vida felvidítására súlyos büntetés után egy nagy sajtot adat, amikor kedves embere hazafelé készül. Vida a sajtot lova átalvetőjébe teszi, amelynek üresen maradt felét az udvaron levő kövekkel próbálja telerakni.

*Látván az Úr kérdi tőlle, hogy mit tsinál?
Mond az átalvető egy sajtal meg nem ál
Le húzza a' nyeret; azért követ visgál
Hogy egy aránt nyomja, a' míg tordára szál.*

Teleki megérti a célzást és még egy sajtot adat neki. (52. l.).

7. *Lehel kardja.*

Látván Vida, hogy Teleki *ritkaságok házáat készít*; 's a' hol valami régi ritkaságot, mónétát vagy egyebet kap vala, erővel is kifacsarja vala, — mert senki nem meri vala megvonni tőle, — mint Olosztelekin is Dániel Ferenc kedve ellen oda adá a' sidust.* — Vida István is csináltata holmi mesteremberrel egy nagy dúrva pallost és durván az Átilla nevét reá ütteté, 's vízzel megöntözé, míg erősen megrósdásodnék, 's azután tisztítattá hammuval tél túl; és a' maga házában a' fogasra tette, melyet, 's rajta az Átilla nevet meglátván (mit Vida is úgy akar vala) egy ne-

⁶¹ C. Pfeffel: *Fabeln u. Erzählungen*, in Auswahl herausgegeben v. H. Hauff. Stuttgart u. Tübingen, 1861. II. 194.

* Olvasása nem biztos: sidust — sielust.

mes ember, hogy is magának grátiát vadászna, béfúvá Telekinek; — parancsola legottan Teleki Vidának, hogy küldené Gernyeszegre azt a régi pallos vasat; de ő vonogatá magát 's írta, hogy emlékezetre tartja, 's ha felküldi, tudja, hogy onnan soha ki nem vájhatja, de nem szűnék meg Teleki, míg magáévá nem tevő. Vida magába örül vala; de végre valaki megmútató Telekinek, hogy az a ritkaság álnok raritás. (Nagy-enyedi Heraklitus.)

Kolumbán eleven feldolgozásában Vida a következőképpen dicsé-
kedik:

*A' minap egy kardot úgy mond tőle kértem
Mond: egyik kardgyát is Jószágomért 's értem
Nem adná, 's üressen tölle vissza tértem
De hogy meg-tsalhassam eszemmel fel-értem.*

*Egy otromba vasat Czigánnyal verettem
Hogy meg-rósdásodgyék az etzetbe tettem
Választó vízzel, rá LEEL, szót metzettem
'S a' fundámentomba osztán el-rejtettem.*

*A' Házamat éppen akkor tsináltattam
'S a' fundámentomát mikor el-hányattam
Feles embereket magamhoz hívtam
A' nagy bolond vasra, tettetem akartam.*

*Jó Akaróimmal a' mint ki vétettem
A' Csizsárral til túl ki-köszörülttettem
Hogy LEEL kargya volt el-hiresítetem
Egy nagy bolond hívelyt néki készítetttem.*

*Bizonyosan tudtam, ha komám meg-hallya
Addig mesterkedik, míg töllem el-tsallya
Mert ő e' világot tudgyátok bé fallya
Ha mit magáévá nem tehet sajnállya.*

*Mingyárt hozzám küldvén a' kardomat kérte
Hogy akármelly kargyát nékem adgya érte
De mint-hogy komámat a' ki meg-csmérte
Sok szín hazugságban ő kegyelmét érte.*

*LEEL kardgyát addig néki nem küldöttem
Valamig e' kardot szijjastól nem vettem
Immár egésségbe visellye helytettem
Pennig hogy ezüstös kardra szert tettem.*

*Meg mondgyák e' szerint beszédit komjának
Mint lett tserélése komjával VIDÁNAK
Visgállyák mivólttát a' LEEL kardgyának
Mindenben helyt adnak a' VIDA szavának.*

(50~51. l.).

A régi rozsdás kard, amelynek bűvös ereje van és ezt megtisztítása után egy rajta levő jel megerősíti, szintén népi hagyomány. Ezen a ha-

gyományon alapul az Atillához kapcsolódó *Isten kardja* mondánk is,⁶² amelynek Vida életében való szereplése a mellett is bizonyosság, hogy akkor még élt a köztudatban, hiszen Vida csínye ennek az ősi kardnak megbecsülésén alapul.

8. Előbb az *mas*, azután *Jézus!*

Teljesség kedvéért közöljük még a *Nagyenyedi Heraklitus* anekdotáját, amely Kolumbán feldolgozásában nem található meg. Morális tendenciája miatt nehezen illeszthető Vida játszi facetiái közé.

Vida egy szobában hálván Telekivel a' különös beszélgetésért, végre elaluvék Teleki; Vida pedig bébúván az ágy alá, a' hátával emelgetni kezdi a Teleki ágycát mind addig, míg ez felserkene, — felserkenvén monda: *Ki vagy? Uram Jézus! Uram Jézus ne hagyj el!* de ez alatt míg az álmos inas gyertyát gyújtana, elmene Vida a' maga ágyába 's tettetni vala, hogy mélyen alunnék. Elaluván Teleki ismét az ágy alá búvék Vida, 's cselekedék szintén úgy, akkor annál inkább rémül Teleki, 's inast is kiált vala, Jésust is imád vala; de akkor rajta éri Vidát; de Vida elütteté tréfával mondván: *Uram! Imádság nélkül fekvével le az este, 's azért kísért az Ördög: most is előbb kiáltod az inast, 's azután Jésust.*

*

Kolumbán műve a helyzeti energia s nem valódi értékek folytán bír jelentőséggel. A műből áradó vaskos parasztosság, amely a magyar néphumor megszokott realitásával a szereplő személyek vad mulatságainak rajzában kéjeleg, nem lesz olyan bántó, ha meggondoljuk, hogy nem irodalmi hatás alatt, hanem a valóságból, a valóság által keltett intenciókból fakadt írói terméké. Kolumbán műve megalkotásánál csupán azt használta fel, amit szóbeszéd közben hallott, külföldi adomátár egyenes hatása nem mutatható ki művén. Kiforrott anekdota nagyon kevés található a gazdag nevetető anyagban; ami van, az inkább tartható tréfabeszédnek és mókának. A Vida Györgyhöz fűződő hagyományokat és Kolumbán feldolgozását⁶³ hamarosan elfeledtették Kónyi és Andrád hatalmas gyűjteményei, amelyek külföldről hozott gazdag anyagokkal megvetették a magyar anekdota-anyag alapját, s kiforrott szerkezetű anekdotáikkal könnyen felvehették a versenyt a gyermek-

⁶² Ipolyi: *Magyar mythologia*. 2. kiad. Bp. 1929. II. 266—272. l. Loisch János: *Buda haláláról*. IK. 1908. 147. l.

⁶³ Újabb közlések: Kőváry László: *Történelmi adomák*. Kolozsvár, 1857. 75—95. l. „Vida György históriái. († 1700 t.). Kolumbán Jánostól, az 1789-i III. kiadás után“ idézi Bethlen önéletrajzából a Vida jelleméről szóló részt is. Tóth Béla: i. m. I. 269—270. l. A Szántairól szóló részt közli „Kolumbán Samu (sic!) XVIII. századbeli vereszetéből.“ és VI. 214—216. l-on a Nagyenyedi Heraklitus adomáit kivonatolva.

cipőben járó, népi hagyományokból táplálkozó magyar adomával.⁶⁴ Az irodalmi hatás a hagyományokból fejlődő adomaanyagra katasztrófális volt: Vida alakja teljesen eltűnt a feledés szürke mélyében. Kolumbán érdeme az, hogy először gondolt tudatosan a magyar humor termékeinek irodalmi formában való megrögzítésére, hogy a Csalóka Péter-féle népi alakoknak, amelyeket eddig újabb fejlődésnek tartotunk, irodalmi előzményt adott, hogy megőrizte a magyar játszi kedvnek ezt a furcsa hőségét, amelyikben még nincs semmi idegenszerűség, amelyik minden ízében magyar.

⁶⁴ György Lajos: i. m. és *Andrád Sámuel elmés és mulatságos anekdotái*. Cluj-Kolozsvár, 1929., *Eulenspiegel magyar nyomai*. (Erdélyi Tud. Füzetek 40. sz.) Itt említem meg, hogy adataim egy részét Dr. György Lajos szívességének köszönhetem. Ez úton mondok támogatásáért hálás köszönetet.